

DOI: 10.36719/2663-4619/60/126-129

Ülvüyyə Şirzad qızı Hüseynova
ulka.huseyn1011@mail.ru
Bakı Dövlət Universiteti

İNGİLİS DİLİNDƏ HAL KATEQORİYASINA BAXIŞ

Açar sözlər: qrammatik kateqoriya, hal kateqoriyası, yiyəlik hal, ümumi hal, oppozisiv, paradigma

View on the category of case in English Summary

The article deals with the notion of the Category of Case in English. Different definitions put forward by the scientists researching this field in English are analyzed, and it is pointed out that Common Case and Possessive Case are reflected by the opposition of 0/-'s. After brief information about the history of category of Case in English, the use of morpheme “-’s” and its peculiarities become focus of attention in the article.

Key words: category, category of case, genitive case, common case, opposition, paradigm

Bütün dillərdə olduğu kimi ingilis dilində də bir sıra qrammatik kateqoriyalar vardır ki, bunlar sözlərin bir-birinə bağlanması, söz arasında sintaktik əlaqə yaradılmasında mühüm rol oynayır. Bu kateqoriyaların çoxunun ümumi xarakter daşımasına baxmayaraq, ingilis dilinin tarixi inkişafında bu və ya digər qrammatik kateqoriyaların tətbiqi dairəsi ya daralır, ya genişlənir, ya da dilin leksik səviyyəsinə keçir. Müxtəlif dövrlərdə dəyişikliyə uğrayan yəni işlənmə dairəsinə görə daralan qrammatik kateqoriyalardan biri də hal kateqoriyasıdır.

İsmi hal kateqoriyası, başqa dillə desək, hal formaları cümlədə və ya söz birləşməsində işlənmə digər sözlərlə isim arasında mövcud olan qrammatik əlaqələrin ifadə vasitəsidir. Müasir ingilis dili üçün xarakterik olan analitik quruluş özünü ismin hal kateqoriyasında daha qabarıq şəkildə biruzə verir. [1, 30]

M.A.Qanşina və N.M.Vasilyevskaya hala belə tərif verirlər. Hal infleksiya ilə yaranan, isim və ya əvəzliyin başqa sözlərlə əlaqəsini göstərir.

Başqa sözlə hal infleksiya cümlədə ismin və ya əvəzliyin sintaktik funksiyasının göstəricisidir. [2, 30]

Hər bir nitq hissəsi cümlə daxilində müəyyən vəzifə daşdığı kimi, isimlərdə cümlədə müxtəlif vəzifələr daşıyır.

Bu müxtəlif vəzifələri icra etmək üçün isimlər hərşeydən, əvvəl, xəbərlə, xüsusən fəli xəbərlə sintaktik əlaqə bağlayır, yəni xəbər olan fəli və ya fəildən əmələ gələn başqa sözlərin tələbinə görə cümlənin obyektə olmaq üçün isimlər öz şəkillərini dəyişməli olur, yəni birinci isim elə halda işlənməli olur ki, o qəbul etdiyi şəkilçi vasitəsilə müəyyən yiyəlik məzmunu ifadə edə bilər. Buradan belə bir fikri irəli sürmək olar ki, isimlərin hallanma qrammatikanın həm də sintaksis bəhsinə aid olan kateqoriyadır. Morfologiya bəhsində ismin yalnız hal şəkilçilərindən və onların növlərindən, hallanma sistemindən-şəkli dəyişmədən danışmaq olar. Həmin şəkilçilər vasitəsilə ismin müxtəlif cümlə üzvü olması müxtəlif məzmun ifadə etməsi üçün başqa sözlərlə nə kimi münasibət və əlaqə yaratmasından yalnız sintaksis bəhsində danışılmalıdır.

Buna görə də ismin hal kateqoriyasından danışarkən onların morfoloji əlamətləri ilə birlikdə bəzi sintaktik xüsusiyyətlərinə də toxunmaq lazımdır.

Məlumdur ki, müasir ingilis dilində hal kateqoriyası iki halda təmsil olunur. Ümumi hal (Common Case) Yiyəlik hal (Possessive Case). Hər iki halın ifadə vasitəsi ”0”-s oppozisiyasında özünü göstərir. Onu da qeyd etmək lazımdır ki, III şəxs tək əvəzliyi kişi cinsində obyekt halında da hallanır: **he-his-him**.

İngilis dilinin erkən dövrlərində dörd hal mövcud olmuşdur. Nominative (adlıq), Genitive (yiyəlik), Dative (yönlük), Accusative (təsirlik). Zaman keçdikcə hal kateqoriyası sadələşərək üç hal (Nominative Dativ Accusative)

Common case adı altında birləşmiş, əvəzliliklər sistemi inkişaf etmişdir. [3, 4]

Tarixən hal şəkilçisi olmuş “-’s” müasir ingilis dilində qorunub saxlanılan yeganə hal şəkilçisidir. İsmi halının xüsusi şəkilçisi yoxdur. [2, 34]

Ümumi və yiyəlik halların qarşılaşdırılması bütün isimləri əhatə etmir. Məsələn, bir qayda olaraq, cansız isimlərin yiyəlik forması yoxdur. Lakin, bu o demək deyil ki, bu hal formalarının mövcudluğu isimlərdə yalnız canlı/cansız qarşıdurmasından asılıdır. Eyni zamanda belə qarşıdurma zahirən ismin halında əks olunan passivlik/aktivlik kimi qrammatik kateqoriyalarda da təmsil olunur.

İngilis dilinin müasir mərhələsində cansız isimlərin yiyəlik halı formasında işlənmə imkanları onların leksik- qrammatik sinifləri ilə məhdudlaşır.

Ənənəvi olaraq himin cansız isimlər aşağıdakı mənaları bildirir:

1) Zaman müddəti: a night's reflection: *an hour's time*

2) Məsafə, çəki, ağırlıq, dəyər: *a hundreds yard's distance; a few shilling's worth*

3) Təmin hissəyə münasibəti: *the car's roof; the river's margin*

4) İnsan toplusu, cəmiyyət, icma, birlik bildirən isimlər-union, party, company, government: *the union's executive, the party's annual conference* [4, 25, 26]

Göründüyü kimi, belə imkanlar həyəcan və digər məna çalarını da inkar etmir. A.İ.Smirnitsikin qeyd etdiyi kimi, yiyəlik halı bütün isimlərə aid etmək mümkündür.

[5, 125]

Sonralar A.İ.Smirnitsikin fikri digər dilçilər[6, 17] tərəfindən davam etdirilərək belə nəticəyə gəlmişlər ki, ingilis dilində “-s” il “of” önlüyü birləşməsi arasındakı fərqi izah etmək canlı məhfumu bildirən ismi birləşmələr istifadə olunur. Bununla yanaşı “-s” şəkilçisi topluluq, coğrafi adlar, həftə günlərinin, ayların adlarını bildirən cansız məhfumlu konkret, material bildirən isimlərlə işlənir. Məsələn:

The tree's branches; the gas industry's structure; the liquid's molecules; the style's sheet first paragraph; The story's looseness resulted from Hemingway's failure.

And what the hell is ecstasy, and what is ecstasy's rank?

Ümumi hal ilə yiyəlik hal arasındakı qarşıdurma yiyəlik halı mənsubiyyət bildirmək üçün qüvvətli üzvdür.

Ümumi hal isə bu qarşıdurmanın zəif üzvü hesab olunur. Çünki öz qrammatik mənasına görə mənsubiyyət/qeyri-mənsubiyyət qarşıdurmasının ifadəsi üçün heç bir göstəricisi yoxdur. Buna görə də ismin ümumi halı aşağıdakı birləşmələrdə təyin funksiyasını daşıyır.Məsələn.

A speech sound----a sound of speech, a trouser's pocket -----a pocket for trousers birləşmələri ilə yanaşı “-s” hal şəkilçisi paralel işləndikdə qarşıdurma neytrallaşır: *cow milk----cow's milk*

Sintaktik cəhətdən ismin yiyəlik halı əsasən atributiv məna ilə əlaqədardır, ona görə ki, yiyəlik hal təyini birləşməyə daxildir. Burada o, asılı üzv-təyin olunan, əsas komponent isim isə ümumi hal olur.

“-s” geniş mənada mənsubiyyət invariant formasıdır. Bu məna həm konkret şəraitdə çalar ifadə edə bilir, lakin bütün bunlar invariant mənənin dəyişən mənalarıdır. Bu formanın xüsusi mənası birləşmənin baş komponentindən asılıdır. Hər şeydən əvvəl bu, subyekt və obyekt münasibətləri ifadə edir:

1) Hərəkətin ismin yiyəlik halı ilə ifadə olunan şəxsə mənsub olduğunun göstəricisi “-s” şəkilçisi qəbul edən ismi birləşmənin baş komponenti ilə ifadə olunan hərəkətin subyektini bildirir. Məsələn:

Astrov, the doctor, seems less concerned noüüith patients than with man's destruction of his natural environment.

2) Yiyəlik halında isimlə ifadə olunan hərəkətin obyekti ola bilər. Məsələn:

A letter from the newspaper's founder was read by Sir Jones. The news of Jane's arrest is quite private to myself.

Mənsubiyyət mənasında ismin yiyəlik halında işlənən isimlərdə qrammatik məna ilə leksik mənənin vəhdətini aşağıdakı təsnifatda müşahidə etmək mümkündür:

1) İnsan bədəninin mənsubiyyəti:

The battle was frightful. There was a dog's tooth for wolf's flesh.

Suddenly Kerchak's finger closed upon the trigger.

The other young rode upon their mothers' backs; their little arms tightly clasping the hairy necks before them, while their legs were locked beneath their mothers' armpits.

A luckless young female slipped from on insecure hold upon a high branch and came crashing to the ground almost at Kerchak's feet.

2) Sahibkarlıq əlamətinə görə mənsubiyyət:

At the hotel he hurried up to Brissenden's room, and hurried down again.

3) Qohumluq və ya dostluq münasibətlərini göstərən mənsubiyyət:

Mrs. D "Urberville's was in danger.

We can not have two Agathas, and we must have one Cottager's wife.

4) İnsanın hissi, davranış, tərz, fiziki və daxili keyfiyyətlərinin mənsubluğu:

The girl's character impressed everybody surrounding her.

Pleasantly, courteously, it was spoken; but the manner was lost in the matter to Julia's feelings.

Anna's emotionalism infected Dolly, and when she embraced her sister-in law for the last time, she whispered: "Remember, Anna what you've done for me –I shall never forget".

5) Tutduğu vəzifədən asılı olan əlamətə görə mənsubluq:

Baron's troop ruined the city.

The king's cavalier's gave no quarter, and the slash of the sword disposed of those who escaped the thrust of the lance.

6) Müəlliflik əlamətinə görə mənsubluq:

Joseph Dewey conveys the breadth of Don DeLillo's novels by dividing them into three chorological stages.

He told me of the Emperor's new projects.

7) Şəxsin hərəkətinin mənsubluğu:

If the part is trifling she will have more credit in making something of it; and if she is so desperately bent against everything humorous, let her take Cottager's speeches.

Lawson and Clutton knew that Cronshaw's remark was an answer to the question about Mallarme.

8) Bütövün hissəsini bildirmək üçün də ismin yiyəlik halı işlənir:

Today's paper deals with the clash in Cairo.

Yesterday's meeting should not influence edition items.

İngilis dilçiliyində belə bir nəzəriyyə mövcuddur ki, “-s” şəkilçisi isimdə hal forması deyil, o, öz inkişafında dəyişikliyə uğrayır. [7, 168]

Bu cür nəticəni üç nəticəni üç cür şərtlə əsaslandırmaq olar:

I. Yiyəlik halında olan isim keyfiyyətə nisbi əlamətə çalır ola bilər. Bu asılı şərait yiyəlik halı ilə birlikdə determinantın (təyinedici söz) işlənməsindən irəli gəlir. Məsələn:

"You have got angel's eyes" he said.

II. Determinant yiyəlik halında olan ismin qarşısında işlənsə də, o, təyin olunan ismə aid olur. Məsələn:

her thief's fingers

your monkey's face

her woman's heart

his shy idiot's smile

Həqiqətən, belə hallarda isim öz əşyalılıq mənasını itirir və yiyəlik hal mənsubiyyət mənasına malik olmur. Burada “-s” yəni yiyəlik halın formal şəkilçisi, keyfiyyət-qiyətləndiricisi mənası bildirir. Beləliklə, “-s” hal şəkilçisi iki formada çıxış edir:

❖ sırf hal şəkilçisi

❖ kvalitativ (keyfiyyət) mənası daşıyan sözdüzəldici suffiks

Suffiks təkcə isim deyil, bütöv söz birləşməsi və hətta cümlə də düzəltmə qabiliyyətinə malikdir. Belə hallarda o, “qruplu yiyəlik hal” (Groupe Possesive) adlanır. [4, 35]

Bu cür işlənməyə aşağıdakı hallarda rast gəlmək olar:

1. “And” bağlayıcısı vasitəsilə bağlanan iki isimdən ibarət qrupa “-s” şəkilçisi əlavə olunduqda onlar eyni dərəcədə təyin olunur. Məsələn:

Murdstone's and Grinby's warehouse was at waterside.

2. Təyin edən və təyin olunan sözün arasına “-s” şəkilçisi əlavə olunduqda onlar eyni dərəcədə təyin olunur. Məsələn:

It is impossible for them to get out of anybody's way.

3. Sözlü birləşmənin köməyi ilə əsas sözdən “-s” ayrıldıqda:

It was Secretary of State's private room.

4. Bütöv təyin budaq cümlənin vasitəsilə əsas sözdən “-s” vasitəsilə ayrıldıqda:

That is the woman that left behind's child.

Buna əsaslanaraq bir sıra dilçilər belə hesab edirlər ki, “-s” sözün forması deyil, ona görə də suffiks sayıla bilməz və keyfiyyətə fərqlənən hissəcik kimi təqdim olunur. [8, 48]; [9, 27]

I. İngilis dilində yiyəlik halın mövcudluğunu qəbul etdikdə nəinki təyin olunan sözün işlənməsini tələb etmir, hətta onu bəzən kənarda qoyur. Yiyəlik halın belə xüsusiyyəti ismin liksik tutumundan asılıdır. İsim məktəb, xəstəxana, əcxaxana, yaşayış yeri, klub, teatr, kilsə və s. Məkan mənası bildirənleksik vahidlə ifadə olunduqda birləşmədə təyin olunan söz düşə bilər. Müqayisə edək:

a) *The butcher's was next.*

She pictured yourself bargaining outside the butcher's shop.

b) After the great fire when St. Paul's was destroyed, the parish of St. Faith's and its Saints were joined to St. Augustine's.

Pedestrians are running to shelter into the portico of St. Paul's church.

Belə ehtimal etmək olar ki, yiyəlik halın invariant mənası burada saxlanılır və təyin olunan sözün elliptik forması fəaliyyət göstərir.

“Modern English Structures” monoqrafiyasının müəllifi B.Strang yiyəlik halın “Possessive Case” paradigmadə məhdudluğunu xüsusi olaraq qeyd edir.

Buna şifahi nitqdə ismin cəmi ilə təki formasında “-s” şəkilçisinin eyni səslənməsini misal gətirərək, the boy's room və the boys' room birləşmələrində onların ayırd edilməsinin mümkün olmamasını göstərir. [10, 122]

Ədəbiyyat

1. Musayev O.İ. İngilis dilinin qrammatikası. Bakı, 1996
2. Ganshina M.A. Vasilevskaya. N.M. Grammar. Moscow, 1984
3. Yunusovov D.N. İngilis və Azərbaycan dillərində hal kateqoriyasının müqayisəli tipologiyası // Dil və Ədəbiyyat, 2013
4. Мухин А.Ф. Функциональный анализ синтаксический элементов. М-Л., 1964
5. Матвеван. Н. Сосовителный анализ слово словосочетаний с “-s” и предлогом “of” в современном английском языке. АҚД. Л. 1966
6. Воронцова Г.Я. Очерки по грамматике английского языка. М., 1981
7. Смирницкий А.И. Морфология английского языка. М., 1959
8. Ilyish B.A. The Structure of Modern English. M.-L., 1971
9. Strang B. Modern English Structures. London, 1962

Rəyçi: prof. A.Abbasov

Göndərilib: 23.11.2020

Qəbul edilib: 25.11.2020